

UOT 37.0

ŞAGİRD LƏRİN TƏLİM MÜVƏFFƏQİYYƏTİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR**Nərmin Elçin qızı Baxışova***Bakı Qızlar Universitetinin magistranı***ORCID:** 0009-0003-5191-8591**E-mail:** nermin.baxisova1996@gmail.com*Açar sözlər: təlim müvəffəqiyyəti, psixoloji, sosial, intellekt, dərkətmə.**Ключевые слова: успех в обучении, психологический, социальный, интеллект, понимание.**Key words: learning success, psychological, social, intelligence, understanding.*

Təlim müvəffəqiyyəti anlayışının özü olduqca genişdir və onun şərhində müəyyən çətinliklər yaranır. Bu konsepsiyanın tərifində O.A. Yaşnovanın fikrincə, müvəffəqiyyət əsasən istənilən vəziyyətdə düzgün mövqe və taktika seçmək bacarığı ilə müəyyən edilir [6]. Təlim fəaliyyətində müvəffəqiyyətli şagird qorxusunu, çətinliklərini, çətinliyini və nizamsızlığını dəf etməyi bacaran şəxsdir və ya əksinə, narahat, başqalarının normativ tələbləri və gözləntiləri ilə əzab çəkən əla şagird fikrimizcə, müvəffəqiyyətli şagird kimi təsnif edilə bilməz, çünki oxumaq ona sevinc və ya məmnunluq hissi gətirmir.

Deməli, təlim müvəffəqiyyəti obyektiv fəaliyyətdən və şagirdin özünün həmin nəticələrə subyektiv münasibətindən yaranan fəaliyyətin nəticələrinin keyfiyyətcə qiymətləndirilməsi kimi qəbul edilməlidir. Şübhəsiz ki, təlim müvəffəqiyyətinin tərkib hissələrindən biri akademik müvəffəqiyyətdir. Bu gün məktəblərdə aşağı səviyyədə nəticə göstərən şagirdlərlə işləyən müəllimlərə təcili yardım göstərilməsinə ehtiyac vardır. Lakin kömək akademik uğursuzluğun psixoloji amillərini bildiyimiz halda təsirli olacaqdır. L.A.Requşun fikrincə, psixologiyada akademik uğursuzluqdan danışarkən biz onun psixoloji səbəblərini nəzərdə tuturuq ki, bu da bir qayda olaraq, şagirdin özünün xüsusiyyətləri, qabiliyyətləri, motivləri, maraqları və s. ilə əlaqədardır.

Təbii ki, təlim müvəffəqiyyətinə təsir edən əsas amillərdən biri motivasiyadır. Şagirdlərin motivasiya xüsusiyyətlərini nəzərə almadan onlarla səmərəli pedaqoji qarşılıqlı əlaqə yaratmaq mümkün deyil. Təhsil motivasiyası həmin fəaliyyətə xas olan bir sıra amillərlə müəyyən edilir: birincisi, təhsil sisteminin özü təlim fəaliyyətinin həyata keçirildiyi təhsil müəssisəsi tərəfindən müəyyən edilir; ikincisi, tədris prosesinin təşkili; üçüncüsü, şagirdin subyektiv xüsusiyyətləri (yaş, cins, intellektual inkişaf, qabiliyyətlər, istəklərin səviyyəsi, özünüqiymətləndirməsi, onun digər şagirdlərə münasibəti və s.); dördüncüsü, müəllimin subyektiv xüsusiyyətləri və hər şeydən əvvəl onun şagirdə, işinə münasibət sistemi; beşincisi, akademik fənnin spesifik xüsusiyyətləri.

Şagirdlərin məktəbdə müvəffəqiyyət qazanmasına bir çox amillər təsir edir. Bu amillərə aiddir: maddi vəziyyət, sağlamlıq vəziyyəti, yaş xüsusiyyətləri, ailə vəziyyəti, özünü təşkil etmək, planlaşdırma və öz fəaliyyətinə nəzarət etmək bacarıqlarına sahib olmaq, təlim forması (distant təhsil və s.), məktəbdə tədris prosesinin təşkili, məktəbin maddi ehtiyatları, müəllimlərin ixtisas səviyyəsi, şagirdlərin fərdi psixoloji xüsusiyyətləri. Bu amilləri iki qrupa bölmək olar: daxili (psixoloji) və xarici (sosial və pedaqoji).

Ola bilsin ki, hər bir konkret şagirdin psixoloji portretini öyrənmək müəllimə şagirdin tədris fənninə, bütövlükdə mənimsənilən fənnə marağını artırmağa kömək edəcəkdir. Nə üçün

bəzi şagirdlər bilik və peşə vərdişlərinə yiyələnmək üçün çox və həvəslə çalışırlar və yaranan çətinliklər onların enerjisini və məqsədinə çatmaq istəyini artırır? Digərləri isə hər şeyi sanki təzyiq altında edir, hətta kiçik maneələrin belə görünməsi kəskin şəkildə azalır. Belə fərqlər təlim fəaliyyətinin eyni xarici şərtləri (sosial-iqtisadi vəziyyət, tədris prosesinin təşkili və metodiki təminatı, müəllimin ixtisası və s.) şəraitində müşahidə oluna bilər.

Bu fenomeni izah edərkən psixoloqlar və müəllimlər daha çox şagirdlərin intellekt səviyyəsi (bilik, qabiliyyət, bacarıqları mənimsəmək və problemləri həll etmək üçün uğurla tətbiq etmək bacarığı) kimi fərdi – psixoloji xüsusiyyətlərinə, yaradıcılıq (yeni bilikləri müstəqil inkişaf etdirmək bacarığı); təhsil məqsədlərinə çatarkən güclü müsbət təcrübə təmin edən təlim motivasiyasına; yüksək özünəinam hissəsinə müraciət edirlər. Amma bu keyfiyyətlərin heç biri ayrı-ayrılıqda, hətta onların birləşməsi belə şagirdə zəhmətkeşliyə münasibətin formalaşmasına təminat vermək üçün kifayət etmir.

Hər bir müəllim özünün yüksək (bəzən qeyri-adekvat) özünüqiyətləndirmə və ilkin olaraq güclü təhsil motivasiyası olan çox bacarıqlı və yaradıcı şagirdin bu və ya digər təhsil fəaliyyətində ciddi çətinliklərlə üzləşdiyi zaman pedaqoji təcrübəsindən nümunələr verə bilər. Bunun üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, İ.İ. İlyasov amillərin koqnitiv və şəxsi alt qruplarını müəyyən etmişdir. Təlimin müvəffəqiyyətini şərtləndirən koqnitiv amillərin alt qrupuna: qavrayış, təfəkkür, dərkətmə, təxəyyül, yaddaş, nitq, diqqət, idrakin intellektual üsulları daxildir. Şəxsi amillərin alt qrupuna motivasiya, iradi, emosional amillər və özünüdərk (özünüqiyətləndirmə) aid edilir. Çox şey qabiliyyətlərin bir şagirdin şəxsiyyət strukturunda, onun həyat dəyərləri sistemində hansı yeri tutmasından və digər şəxsi keyfiyyətlərin inkişafına necə təsir etməsindən asılıdır. Birincisi, qabiliyyətlərin strukturunda ümumi və sosial intellekt, xüsusi qabiliyyətlər, yaradıcılıq (yaratmaq qabiliyyəti) kimi müstəqil komponentləri vurğulamaq lazımdır.

Qətiyyətlə deyə bilərik ki, təlim müvəffəqiyyəti ilə yalnız xüsusi qabiliyyətlərə münasibətdə müsbət əlaqə var. Bunlara sensor qabiliyyətlər (dilçi üçün fonemik eşitmə, musiqiçi üçün səsli eşitmə, rəssam üçün rəng həssaslığı və s.); motor bacarıqları (idmançılar, rəqqaslar, sirk ifaçıları və s. Üçün hərəkətlərin elastikliyi və incə koordinasiyası); peşəkar qabiliyyətlər (texniki təfəkkür, məkan təfəkkürü, riyazi təfəkkür və s.) daxildir. Bir çox hallarda peşəkar əhəmiyyətli xüsusi qabiliyyətlərin inkişaf səviyyəsinin aşağı olması müvafiq profilli universitetlərdə uğurlu təhsili əlçatmaz edir. Əksinə, ümumtəhsil məktəblərində uğurlu təhsil əslində xüsusi peşəkar qabiliyyətlərin inkişafı prosesi ilə üst-üstə düşür.

İradi keyfiyyətlər. Özü-özlüyündə təlim müvəffəqiyyəti ilə fərdin iradi keyfiyyətləri arasında əlaqə faktı heç bir müəllim arasında şübhə doğurmur, lakin təhsil prosesi elə qurulmalıdır ki, şagird onun öhdəsindən gələ bilsin. Özünü mümkün qədər təhsil fəaliyyəti ilə məşğul olmağa məcbur etsin. Göründüyü kimi, şagirdin iradi keyfiyyətlərinə müraciət etmək zərurətini tamamilə istisna etmək mümkün deyil, lakin tədris prosesinin təşkilindəki bütün problem və nöqsanları şagirdlərin tənbəlliyində və iradəsizliyində günahlandırmaq da yolverilməzdir. Təlim motivi təlim fəaliyyətinin özündə və ya onun prosesinə mümkün qədər yaxın olmalıdır. Ən başlıcası, təlim prosesini şagird üçün mümkün qədər maraqlı etmək, ona məmnunluq və həzz verməkdir; şagirdə təhsil fəaliyyətində daxili və xarici maneələri dəf etməkdən məmnunluq duymağa imkan verəcək motiv və münasibətlərin formalaşmasına kömək etmək zəruridir. İ.L. Solomin qeyd edir ki, təlim fəaliyyətinin uğuru təkcə intellektin səviyyəsi ilə əlaqəli deyil, həm də ehtiyacların məzmunundan asılıdır. İnsan neyrodinamikasının xüsusiyyətləri temperamentin fizio-

loji əsası kimi çıxış edir.

Sinir sisteminin və temperamentin xüsusiyyətləri genotipik xarakter daşıyır və həyat boyu praktiki olaraq dəyişmir. Bununla belə, istənilən temperaməntə malik olan şagird təlim prosesində müvəffəqiyyətlərə qadirdir, lakin bu nailiyyətlər müxtəlif yollarla əldə edilir. Aydındır ki, müxtəlif temperament tiplərinə malik şagirdlər üçün bəzi şərtlər təlim müvəffəqiyyəti üçün daha əlverişli, digərləri isə əlverişsizdir. Müasir məktəblərdə təlimin təşkilati formaları güclü və çevik sinir sistemi olan şagirdlər üçün daha əlverişlidir. Buna görə də, belə şəxslər arasında zəif və inert sinir sistemi olanlardan daha çox yaxşı oxuyanlar var. Sonuncular öz temperaməntinə uyğun olmayan fəaliyyət tələblərinə uyğunlaşmaq üçün kompensasiya üsullarını inkişaf etdirməlidirlər.

Sinir sistemi zəif olan şagirdlər üçün aşağıdakı çətinliklər müəyyən edilir:

- Uzun, ağır iş, məsuliyyətli, əsəb-psixi və ya emosional gərginlik (məsələn, müstəqil, test və ya imtahan işi);

- Dinamik dəyişən şifahi interaktiv qarşılıqlı əlaqə şəraitində işləmək (məsələn, müəllim gözlənilməz sual verirsə və ona şifahi cavab tələb edirsə, yazılı cavabın vəziyyətinin şagird üçün daha az stressli və daha əlverişli olmasına baxmayaraq);

- Müəllim tərəfindən mənfi qiymətləndirilən uğursuz cavabın nəticələrini düzəltmək üçün çalışmaq;

- əsas fəaliyyətdən daim diqqəti yayındırmağı tələb edən vəziyyətdə işləmək;

İnert sinir prosesləri olan kiçik yaşlı məktəblilərin müsbət tərəfləri:

- sualların yüksək tempi və dərhal cavab tələb edilməsi;

- gözlənilməz sual və şifahi cavab tələbi;

- qiymətləndirilən uğursuz cavabdan sonra işləmək;

- diqqətin yayındırılmasını tələb edən situasiyada işləmək (müəllimin iradlarına, digər şagirdlərin cavabına və ya sualına münasibət);

- diqqətin bölüşdürülməsini və onun dəyişdirilməsini tələb edən şəraitdə işləmək (eyni zamanda qeydlər aparmaq, dərsliyə əməl etmək və s.);

Zəif sinir sistemi olan şagirdlər üçün əlverişli şərait yaratmaq üçün tövsiyə olunur:

- düşünmək və cavab hazırlamaq üçün vaxt verin, gözlənilməz suallar verməyin;

- dərslin əvvəlində sorğu;

- yazılı cavab vermək;

Minimum diqqəti yayındıran sakit mühit yaradın. İnert sinir prosesləri olan məktəblilərin müsbət cəhətləri:

- diqqəti yayındırmadan uzun müddət işləməyi bacarmaq;

- monoton fəaliyyətləri yaxşı yerinə yetirmək;

İnert sinir prosesləri olan şagirdlər üçün xüsusi çətinliklərin yarandığı vəziyyətlər:

- məktəb cədvəlində dəyişikliklər;

- bir dərsi digəri ilə əvəz etmək;

- məzmununa və həlli üsullarına görə müxtəlif olan tapşırıqları yerinə yetirərkən;

- dərslin yüksək tempi;

Problemin aktuallığı. Adaptasiya mərhələsində uşaqlarda qorxu və narahatlıq hissi təzahür edir. Bu cür davranış adaptasiyada və materialları mənimsəməkdə çətinlik göstərə bilər.

Problemin elmi yeniliyi. Şagirdlərdə təlim müvəffəqiyyətinin məktəbə adaptasiya ilə statistik əlaqəsi eksperimental şəkildə təsdiq edilmişdir. Şagird məktəbə nə qədər tez adaptasiya

olarsa, təlim fəaliyyəti də bir o qədər uğurlu olacaqdır.

Problemin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu araşdırmaya əsasən, ibtidai siniflərdə şagirdlərin adaptasiya səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə ümumtəhsil məktəblərində müəlim və psixoloqlar üçün praktiki tövsiyələr hazırlamaq mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2010, 600 s.
2. Əliyev B.H., Əliyeva K. R., Cabbarov R.V. Pedaqoji psixologiya. Bakı: Təhsil, 2011. - 256 s.
3. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəblisinin psixoloji problemləri. Bakı, 2014. 490 s.
4. Əmrahlı L.Ş., Rzayeva N.T. Uşaq psixologiyası. Bakı, 2010, 280 s.
5. Həmzəyev M. Ə.Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı: "TS", 2006, 169 s.
6. Яшнова, О.А. Социально-педагогические факторы успешности обучения и воспитания младших школьников: Дис. ... канд. пед. наук М., 2002, 179 с.
7. Реруш, Л.А. Учить, учиться! О проблеме школьной неуспеваемости // Психологическая газета, 1999, № 9, с.8–10.

Н.Е. Бахишова

Факторы, влияющие на успех обучения учащихся Резюме

Само понятие тренировочного успеха достаточно широкое, и при его интерпретации возникают определенные трудности. В определении этого понятия, по мнению О.А. Яшновой, успех главным образом определяется умением выбрать правильную позицию и тактику в критических ситуациях [6]. В учебной деятельности успешный ученик – это тот, кто способен преодолеть свои страхи, трудности, растерянность и неорганизованность, или, наоборот, отличник, тревожный, терзаемый нормативными требованиями и ожиданиями других, не может быть отнесен к успешным. Студента, на наш взгляд, потому что чтение не приносит ему ни радости, ни удовлетворения.

N.E. Bakhishova

Factors affecting students' learning success Summary

The concept of training success itself is quite broad, and certain difficulties arise in its interpretation. In the definition of this concept, according to O.A. Yashnova, success is mainly determined by the ability to choose the right position and tactics in critical situations [6]. In learning activities, a successful student is one who is able to overcome his fears, difficulties, confusion and disorganization, or, conversely, an excellent student who is anxious, tormented by the normative demands and expectations of others, cannot be classified as a successful student, in our opinion, because reading does not bring him joy or satisfaction.

Redaksiyaya daxil olub: 27.03.2024